

KRYSTYNA TRELA

KSZTAŁTOWANIE SIĘ ZASOBU ARCHIWALNEGO W ŻEŃSKICH
ZGROMADZENIACH ZAKONNYCH NA PRZYKŁADZIE
SIÓSTR IMIENIA JEZUS.

ODDZIAŁYWANIE WŁADZY ZAKONNEJ I ROLA ARCHIWUM
GŁÓWNEGO ZAKONU W KSZTAŁTOWANIU ZASOBU
ARCHIWALNEGO DOMÓW I PLACÓWEK ZGROMADZENIA

Zasoby archiwalne żeńskich zgromadzeń zakonnych w Polsce powstałych w drugiej połowie XIX wieku i w pierwszym pięćdziesięcioleciu wieku XX-go są stosunkowo młode. Najstarsze z nich liczą po sto dwadzieścia, a najmłodsze po sześćdziesiąt lub pięćdziesiąt lat. Różnią się one w zasadniczy sposób od archiwów państwowych i kościelnych, sięgających nieraz zamierzchłej przeszłości, wielokrotnie porządkowanych i katalogowanych w ciągu wieków. Różnią się one również rodzajem i treścią akt od zbiorów archiwalnych, znajdujących się w archiwach zgromadzeń męskich i żeńskich klasztorów klauzurowych, a nawet w pewnym stopniu między sobą¹. O tym zróżnicowaniu decyduje fakt, że wytwarzanie i charakter akt jest ściśle uzależniony od wewnętrznej struktury organizacyjnej instytutu zakonnego oraz jego działalności, którą w każdym wypadku wyznacza inny cel i inne zadania apostolskie. Nie bez znaczenia jest rozwój zgromadzenia i zasięg terytorialny jego apostolatu, baza materialna oraz znaczenie instytutu w życiu Kościoła i społeczeństwa, a także w dużej mierze praktyka i formy kancelaryjne.

Ta specyficzna inność stwarza poważną trudność w opracowaniu zasobów archiwalnych żeńskich zgromadzeń zakonnych i z tego względu zbiory te są przez historyków mało wykorzystane.

Należy tu zaznaczyć, że w latach 1970—1980 zasoby te były uzupełniane i porządkowane pod kierunkiem biura historycznego, utworzonego na zlecenie Prymasa Polski przy Wydziale Spraw Zakonnych w Warszawie. Podjęcie tego rodzaju pracy wiązało się z opracowaniem dziejów tych instytutów w latach drugiej wojny światowej i soborową odnową ustawodawstwa zakonnego. Dzięki

¹ K. Trela, *Archiwum Zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus*. W: *Metody i źródła do badań z historii społecznej XIX i XX w.* Lublin 1975 s. 101—103.

temu większość zasobów archiwalnych w archiwach głównych żeńskich zgromadzeń zakonnych została wzbogacona aktami z podległych zarządowi generalnemu bądź prowincjalnemu placówek i uporządkowana w sposób metodyczny, łącznie ze spisaniem inwentarza kartkowego lub książkowego. Przykładowo można wymienić inwentarz książkowy Archiwum Zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus w Warszawie, sporządzony przez Krystynę Trełę, pod kierunkiem ks. prof. Hieronima E. Wyczawskiego² (nie opublikowany) oraz częściowo wydrukowany inwentarz Archiwum Głównego Sióstr Służebniczek NMPN w Starej Wsi, opracowany przez s. Teofilę Kudryk, pod kierunkiem ks. prof. Stanisława Librowskiego³.

Przedstawienie problemu narastania zasobu archiwalnego w Archiwum Zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus, będzie dobrą ilustracją dla ukazania procesu kształtowania się zasobu archiwalnego w żeńskich zgromadzeniach zakonnych drugiej połowy XIX w. i pierwszej wieku XX-ego.

Niehabitowe Zgromadzenie Sióstr Imienia Jezus, mimo że w swej strukturze organizacyjnej oraz w rodzaju apostolatu i sposobie jego realizacji zwłaszcza w pierwszych dziesięcioleciach rozwoju, różni się w pewnym stopniu od wyżej wymienionych zgromadzeń habitowych, to jednakże w podstawowych elementach organizacji właściwej apostolskim kongregacjom zakonnym, było i jest z nimi tożsame. Dlatego też zasób archiwalny i jego kształtowanie się są niemal takie same. Różnice dotyczą jedynie ilości akt, a czasem ich rodzajów, co wynika z odmiennej działalności apostolskiej tych instytutów bądź zasięgu terytorialnego.

W opracowaniu podjętego tematu podkreślony zostanie wpływ zarówno czynników pozytywnych, jak i negatywnych w procesie narastania i opracowania zasobu archiwalnego. W grupie uwarunkowań uwzględniony będzie specyficzny charakter struktury organizacyjnej Zgromadzenia, zwłaszcza w pierwszym ćwierćwieczu jego rozwoju, troska o rozwój kancelarii zarządu generalnego i archiwum oraz rola przepisów normatywnych i zarządzeń władzy zakonnej, nie tylko w kształtowaniu zasobu archiwalnego w archiwum głównym Zgromadzenia, ale również w podległych zarządowi generalnemu placówkach. Zaznaczone będzie także destruktywne oddziaływanie drugiej wojny światowej i pierwszych lat po jej zakończeniu na kształtowanie zasobu.

² K. Treła, *Inwentarz Archiwum Zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus*. Warszawa 1973 s. 60—114, mps w Archiwum Zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus w Warszawie. [Dalej skrót: AZ].

³ T. Kudryk, *Podział rzeczowy akt i częściowy inwentarz Archiwum Głównego Sióstr Służebniczek NMPN w Starej Wsi*. ABMK 33: 1976 s. 53—69.

Uzupełnianie, porządkowanie i inwentaryzowanie zasobu archiwalnego wraz z jego charakterystyką stanowić będzie w opracowaniu podjętego tematu jedno z podstawowych zagadnień.

1. ZGROMADZENIE SIÓSTR IMIENIA JEZUS

W przedstawieniu procesu kształtowania się zasobu archiwalnego Zgromadzenia, koniecznym jest ukazanie w krótkim zarysie jego charakteru, organizacji i działalności.

Niehabitowe Zgromadzenie Sióstr Imienia Jezus zorganizowali w Warszawie, w 1887 r. Honorat Koźmiński i Maria Witkowska⁴ w celu zachowania w zaborze rosyjskim życia zakonnego i otoczenia opieką rękodzielniczek. Zadaniem apostołskim Zgromadzenia jest niesienie pomocy dziewczętom i kobietom zatrudnionym w rzemiośle oraz przygotowanie tychże do pracy zawodowej⁵.

W 1927 r. Zgromadzenie otrzymało od Stolicy Apostolskiej dekret pochwalny⁶, a w 1946 r. ostateczne zatwierdzenie Konstytucji⁷.

Począwszy od 1887 r. do chwili obecnej założono 97 domów zakonnych i przyjęto ok. 900 członkiń⁸. W latach 1887—1914 Zgromadzenie otwierało swoje domy na ziemiach polskich w zaborze rosyjskim i w Rosji Carskiej, a po pierwszej wojnie światowej do roku 1971 w granicach państwa polskiego⁹. Pierwsze jego placówki za granicą: w Anglii, Kanadzie i Namibii powstały po 1971 roku¹⁰.

Zgromadzenie prowadziło działalność społeczno — charytatywną, opiekuńczą — wychowawczą i oświatową. W 1893 r. przy pomocy Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności założyło Schronienie Ubogich Szwaczek w Warszawie, a w 1906 r. zorganizowało Chrześcijański Związek Rękodzielniczek „Dźwignia”¹¹.

W ciągu stulecia swego istnienia Zgromadzenie otworzyło 26 pracowni zawodowych, prowadziło 6 szkół ogólnokształcących, 9 szkół zawodowych, 16 różnego rodzaju kursów zawodowych, 16 sierocińców, 12 internatów

⁴ K. Trela, *Zgromadzenie Sióstr Imienia Jezus w latach 1887—1946*. Warszawa 1988 mps, s. 92, 93 in.

⁵ Tamże, s. 336.

⁶ Tamże, s. 164.

⁷ Tamże, s. 184.

⁸ Księga Główna Zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus. AZ IE—1.

⁹ K. Trela, *Zgromadzenie Sióstr* s. 189—251.

¹⁰ Sprawozdanie zarządu generalnego na kapitułę generalną w 1976 r. AZ IB a 11—12.

¹¹ K. Trela, *Zgromadzenie Sióstr* s. 365—392.

i 9 przedszkoli¹². W czasie drugiej wojny światowej zorganizowało i prowadziło komplety tajnego nauczania w zakresie średniej szkoły ogólnokształcącej w Częstochowie, Warszawie i w Wilnie¹³.

Obecnie 240 siostr pracuje w 24 placówkach w Polsce i w 5 za granicą.

Od 1901 r., tj. od wydania Norm przez Św. Kongregację Biskupów i Zakonników, a w całej rozciągłości po dostosowaniu ustaw do wytycznych nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego, Zgromadzenie posiada taką samą strukturę zarządu, podział administracyjny oraz sposób uzależnienia od władzy kościelnej jak wszystkie kongregacje habitowe.

W ciągu pierwszych 14 lat rozwoju, mimo że ustawy przewidywały nieco inną strukturę organizacyjną Zgromadzenia, to w podziale administracyjnym i w składzie zarządu generalnego można odnotować jedynie pewne różnice¹⁴.

Natomiast poważnie różnił się sposób załatwiania spraw z władzą kościelną, a tym bardziej świecką. Zasada ukrycia, aż do zakończenia I wojny Światowej, była ściśle przestrzegana tak przez władzę zakonną, jak i przez poszczególne członkinie. Wszystkie sprawy załatwiano ustnie, nie pozostawiając żadnej dokumentacji. Po przejściu Zgromadzenia pod władzę biskupią w 1908 r. ordynariusz sprawował ją za pośrednictwem wyznaczonego komisarza, który spełniał swój obowiązek dyskretnie, w niczym nie naruszając zasady ukrycia, by nikogo nie narazić na represje ze strony władzy carskiej¹⁵. Ten dosyć charakterystyczny sposób załatwiania spraw był stosowany aż do 1922 r., kiedy to Zgromadzenie z polecenia władzy kościelnej, zaczęło załatwiać sprawy bezpośrednio i oficjalnie z ordynariuszem miejsca i Stolicą Apostolską¹⁶.

Stosunek do władzy świeckiej kształtował się w zależności od zewnętrznych warunków zgodnie z zasadą ukrycia. Do roku 1922 Zgromadzenie nie posiadało osobowości prawnej. Jego członkinie załatwiały wszystkie sprawy z pozycji osób świeckich. Jednakże w miarę rozwoju instytutu zakonnego wyłoniła się konieczność uzyskania przez Zgromadzenie osobowości prawnej, która umożliwiłaby mu egzystencję i prowadzenie działalności apostolskiej.

W celu dostosowania się do nowych warunków, a jednocześnie zachowania ukrytego charakteru Zgromadzenia, utworzono w 1922 r. Stowarzyszenie Kształcenia Zawodowego Młodych Dziewcząt „Nauka i Praca”.

W ten sposób powstał podwójny zarząd tej samej jednostki prawnej. Zarząd generalny załatwiał sprawy dotyczące członkiń Zgromadzenia z racji ślubów

¹² Tamże, s. 417—479.

¹³ Tamże, s. 462—475.

¹⁴ Ustawy Zgromadzenia 1887—1894. AZ IA1—3 s. 38—43.

¹⁵ K. Trela, *Archiwum Zgromadzenia ...* s. 133—134.

¹⁶ Sprawozdanie zarządu generalnego z 1926 r. AZ IBa3—3 s. 2—3.

zakonnych, starał się o erekcję domów i kierował bezpośrednio tym wszystkim, co wypływało z prawa kanonicznego i było załatwiane z władzami kościelnymi. Natomiast wszystkie działania prawne związane z nabywaniem nieruchomości, zaciąganiem długów, otwieraniem i prowadzeniem placówek oświatowych i opiekuńczo — wychowawczych należały do zarządu Stowarzyszenia działającego w porozumieniu i za zgodą zarządu generalnego Zgromadzenia¹⁷.

Taka struktura organizacyjna i ukryty charakter instytutu oraz sytuacja polityczna wywarły poważny wpływ na proces narastania akt, ich ilość i rodzaje oraz na samo kształtowanie zasobu archiwalnego.

Należy jeszcze zaznaczyć, że Zgromadzenie aż do obecnej chwili dzieli się jedynie na domy zakonne, podległe bezpośrednio zarządowi generalnemu, które nie prowadzą własnych kancelarii i nie posiadają własnych zbiorów archiwalnych, co nie znaczy, że nie wytwarzają akt. Archiwum Zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus w Warszawie, prowadzone przy kancelarii zarządu generalnego jest aktualnie jedyną tego typu komórką organizacyjną instytutu zakonnego.

2. PRZEPISY NORMATYWNE, ZARZĄDZENIA WŁADZY ZAKONNEJ I INNE UWARUNKOWANIA W PROCESIE NARASTANIA ZASOBU ARCHIWALNEGO

Bezpośrednim uwarunkowaniem narastania zasobu archiwalnego jest kancelaria i sposób jej prowadzenia. O rozwoju kancelarii zarządu generalnego i form kancelaryjnych obok innych czynników decydują przede wszystkim przepisy zawarte w ustawach danego instytutu zakonnego.

Ustawy Zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus, z wyjątkiem pierwszych z lat 1887—1894, zawierają osobne rozdziały o sekretarce generalnej i jej obowiązkach. Jest rzeczą znamionną, że przepisy te nie tyle mówią o samej kancelarii, ile o sposobie prowadzenia archiwum.

Najobszerniejsze i najbogatsze treściowo przepisy dotyczące prowadzenia kancelarii i archiwum zawierają Konstytucje z 1927 r.¹⁸ i Konstytucje z 1986 r., uzupełnione normami zawartymi w Dyrektorium z tego samego roku¹⁹.

Rozdział XXV Konstytucji z 1927 r., zatytułowany: „O archiwum i sekretarce generalnej” wysuwa na pierwszy plan archiwum. Z trzynastu jego punktów aż dziewięć dotyczy samego archiwum, tj. jego celu, sposobu porządkowania i spisywania inwentarza oraz miejsca przechowywania akt. Normy zawarte w Konstytucjach z 1986 r., zobowiązują wprost sekretarkę do porządkowania

¹⁷ K. Trela, *Zgromadzenie Sióstr ...* s. 156—160.

¹⁸ Konstytucje z 1927 r. AZ IA1—20 s. 85—86.

¹⁹ Konstytucje, Warszawa 1986 s. 105.

archiwum i spisywania inwentarza, a ponadto po raz pierwszy polecają, aby większe domy posiadały własne archiwum odpowiednio urządzone²⁰.

Poza ustawami na wzmiankę zasługuje jedynie nakaz wizytatora diecezjalnego Zgromadzenia z 1926 r., dotyczący wprowadzenia w kancelarii zarządu generalnego dziennika podawczego²¹ oraz zarządzenie przełożonej generalnej z 1974 r., podane przełożonym lokalnym na ich zjeździe, w formie „pro memoria”. Jest to jedyne zarządzenie władzy zakonnej Zgromadzenia na przestrzeni stulecia jego istnienia i działalności, świadczące o trosce zarządu, odnośnie prowadzenia kancelarii w poszczególnych domach, a pośrednio kształtowania zasobu archiwalnego.

Zarządzenie to dotyczy obowiązku prowadzenia kroniki domu oraz ksiąg: spowiedników, rekolekcjonistów i kapelanów, księgi lub skoroszytu protokółów i zaleceń powizytacyjnych przełożonej generalnej oraz władzy diecezjalnej, protokółów zebrań rady domowej, a także księgi meldunkowej. W zarządzeniu określono dokładnie rubryki, jakie powinny znajdować się w tych księgach, polecono także zaprowadzić w każdym domu następujące teczki: pierwsza winna zawierać: okólniki, polecenia, zawiadomienia przełożonej generalnej i zarządu generalnego; druga dokumentację dotyczącą administracji domu i jego spraw majątkowych; trzecia korespondencję domu z urzędami państwowymi i osobami prywatnymi; czwarta personalia siostr danego domu, w tym życiorysy, poświadczenia o stanie zdrowia, adresy do najbliższej rodziny; piąta różnego rodzaju sprawozdania, jakie przełożona lokalna składa zarządowi generalnemu; szósta różnego rodzaju materiały pomocnicze.

Charakterystyczną jest uwaga odnośnie pisania opinii o profeskach czasowych czy postulankach. Te opinie, jak podaje zarządzenie, mają być pisane o każdej siostrze na oddzielnej karcie. W opinii, a także w każdym innym piśmie winien być umieszczony tytuł domu, miejscowość, imię i nazwisko osób, których dane pismo dotyczy, dokładna data i podpis przełożonej domu względnie osoby odpowiedzialnej za sprawę.

Zarządzenie zawiera również wzór układu treści kroniki domu. Według tego wzoru kronika winna zawierać we wstępie krótką historię domu, a w prowadzonym na bieżąco zapisie faktów, dane o stanie personalnym, określenie działalności poszczególnych siostr, ich wykształcenia bądź przygotowania zawodowego, dane o spowiednikach i rekolekcjonistach. Ma ona przedstawiać kontakty domu z różnymi osobami, wizyty osób duchownych i świeckich oraz

²⁰ Tamże, s. 105.

²¹ Protokół powizytacyjny z 10 XII 1926 r. AZ ICd3—1.

atmosferę i obyczaje życia danej wspólnoty. Ma także uwzględniać inne, szczególnie wydarzenia, wiążące się z danym domem²².

Zalecenia zawarte w tym zarządzeniu dotyczą przede wszystkim prowadzenia kancelarii domu zakonnego i zmierzają do poprawnego sporządzania akt, zwłaszcza personalnych oraz spisywania kroniki domowej, która w przyszłości ma być wiarygodnym źródłem do opracowania dziejów Zgromadzenia i jego działalności. Przejawia się w nim troska zarządu nie tyle o samo zachowanie zasobu archiwalnego czy jego opracowanie, ile o poprawne wytwarzanie akt, a tym samym o wzbogacanie przyszłego zasobu archiwalnego.

Ważną wydaje się tu odpowiedź na pytanie: na ile normy prawne zawarte w ustawach Zgromadzenia miały wpływ na rozwój kancelarii zarządu generalnego i kształtowanie zasobu archiwalnego.

Na podstawie zachowanych archiwaliów, ich rodzajów i treści, łatwo można zauważyć, że do 1910 r.²³, tj. do pierwszej kapituły generalnej nie było kancelarii zarządu generalnego. Sprawy związane z administracją Zgromadzenia załatwiała przełożona generalna za pośrednictwem Założyciela. Oryginalne egzemplarze korespondencji ze względu na bezpieczeństwo były niszczone, a tylko wyjątkowo robione były odpisy w zeszytach lub notesach, zdecydowały o tym uwarunkowania polityczne i ukryty charakter instytutu zakonnego²⁴.

Konstytucje z lat 1901—1905, obowiązujące do 1927 r. i kapituła generalna z 1910 r. zapoczątkowały powolne kształtowanie kancelarii zarządu generalnego. Na tej kapitule wybrana była pierwsza sekretarka generalna²⁵, a jej podstawowym obowiązkiem oprócz sporządzania pism było pilne i staranne przechowywanie w archiwum wszystkich dokumentów dotyczących historii Zgromadzenia²⁶. Ze względu na bezpieczeństwo i usiłowanie zachowania ukrycia oraz z powodu pierwszej wojny światowej aż do roku 1920 nie spełniała właściwej sobie roli. Mimo to akta tego okresu są nieco bardziej zróżnicowane i treściowo bogatsze, pojawiają się wtedy pierwsze protokoły z zebrań zarządu generalnego (1915), akta profesji (1916) oraz pierwsze protokoły z wizytacji kanonicznych i sprawozdania z działalności, sporządzane dla kurii biskupich.

Rok 1922 jest w tym względzie datą przełomową. Złożyło się na to wiele czynników wzajemnie się warunkujących. Odzyskanie niepodległości umożliwiło Stolicy Apostolskiej uporządkowanie statusu prawnego żeńskich kongregacji

²² Załącznik „Pro memoria” do Protokołu z zebrania sióstr przełożonych z 1 maja 1974 r. Nr 22 AZ IBb6—5.

²³ Protokół kapituły generalnej z 1910 r. AZ IBa1—1.

²⁴ H. Gałęcka, *Historia Zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus*, rkps AZ II1—1, cz. 1 s. 113—120

²⁵ Protokół kapituły generalnej z 1910 r. AZ IBa1—1

²⁶ Konstytucje z 1901—1905. AZ IA1—13 s. 78.

zakonnych, powstałych w drugiej połowie XIX w., a Zgromadzeniu Sióstr Imienia Jezus starania o zatwierdzenie jego egzystencji i podstaw prawnych przez najwyższą władzę w Kościele. To w konsekwencji przyczyniło się do uporządkowania administracji Zgromadzenia, a tym samym do ukształtowania i rozwoju kancelarii zarządu generalnego. Sporą rolę odegrały przepisy, zawarte w Konstytucjach z 1927 r., które ówczesna przełożona generalna, m. Leontyna Helena Gałęcka wprowadzała konsekwentnie w życie²⁷. Do pełnego rozwoju kancelarii i wypracowania form kancelaryjnych doprowadziła dopiero s. Klemensa Stanisława Gostomska, która kierowała kancelarią zarządu do stycznia 1939 r.²⁸.

Akta powstałe w tym okresie wyraźnie świadczą o systematycznym i uporządkowanym prowadzeniu kancelarii. Nie były one jednakże przenoszone do archiwum ani w sposób metodyczny porządkowane, ale starannie przechowywane. Taki stan rzeczy powodowany był zbytnią młodością archiwaliów, które potrzebne były w prowadzeniu administracji Zgromadzenia.

Z czynników wywierających destruktywny wpływ na proces narastania i kształtowania zasobu archiwalnego, obok uwarunkowań politycznych i ukrytego charakteru Zgromadzenia należy wymienić sześciokrotne przenoszenie siedziby zarządu generalnego z ulicy na ulicę w obrębie Warszawy w ciągu 45 lat. Ta niezwykła ruchliwość siedziby zarządu, zwłaszcza w pierwszych latach, bardzo mocno zaciążyła na rozwoju kancelarii i archiwum, powodując znaczne ubytki zasobu archiwalnego²⁹. W latach 1939—1946 brak stałej sekretarki generalnej doprowadziło do zniszczenia w pewnym stopniu wypracowanych form kancelaryjnych. Najbardziej jednak destruktywny wpływ na prowadzenie kancelarii i stan zasobu archiwalnego wywarła II wojna światowa, a szczególnie powstanie warszawskie oraz pierwsze lata po zakończeniu działań wojennych.

W czasie powstania warszawskiego kancelaria zarządu generalnego i archiwum oraz kancelaria średniej szkoły zawodowej zostały kompletnie rozproszone. Część akt uległa zniszczeniu przez stacjonujące kolejno w domu generalnym Zgromadzenia oddziały niemieckie i powstańcze. W tym samym czasie spłonęły doszczętnie akta Chrześcijańskiego Związku Rękodzielniczek „Dźwignia” i zakładu opiekuńczo-wychowawczego na ul. Rakowieckiej w Warszawie, oraz akta średniej szkoły zawodowej w Klimontowie Sandomierskim. Podczas okupacji zniszczona została dokumentacja zakładu opiekuńczo-wychowawczego w Połukni i kursów zawodowych w Wilnie.

Po zakończeniu działań wojennych, w latach 1950—1954, tj. w okresie odbierania szkół i zakładów opiekuńczo-wychowawczych przez państwo, uległy

²⁷ Protokół kapituły generalnej z 1920 r. AZ IBa2—2.

²⁸ Sprawozdanie zarządu generalnego z 1946 r. AZ IBa6—5

²⁹ H. Gałęcka, dz. cyt. cz. 1 s. 41—142.

bądź całkowitemu bądź częściowemu zniszczeniu akta średniej szkoły zawodowej w Suchedniowie i średniej szkoły ogólnokształcącej w Częstochowie, których nie przekazano ówczesnym władzom oświatowym.

Taki stan domagał się nie tylko zorganizowania na nowo kancelarii zarządu, ale przede wszystkim scalenia i uzupełnienia zasobu archiwalnego przez zebranie rozproszonych akt oraz dokumentacji personalnej od żyjących członkiń Zgromadzenia.

3. UZUPEŁNIANIE, PORZĄDKOWANIE I INWENTARYZOWANIE ZASOBU ARCHIWALNEGO

Do pracy nad ponownym zorganizowaniem kancelarii i scalaniem zasobu archiwalnego przystąpiono dopiero w 1952 r. Całkowitej jednak reorganizacji kancelarii zarządu generalnego dokonano po 1964 r. Wówczas opracowano nowy układ kancelarii, odpowiadający układowi akt w archiwum i zaprowadzono dziennik podawczy. Dzięki temu uczyniono kancelarię w pełni funkcjonalną i dostosowaną do potrzeb administracyjnych Zgromadzenia.

Jednocześnie prowadzono prace nad uzupełnianiem, porządkowaniem i inwentaryzowaniem zasobu archiwalnego, w celu podjęcia opracowania historii Zgromadzenia, ukończenia procesu beatyfikacyjnego Założyciela i uwzględnienia soborowej odnowy ustawodawstwa zakonnego.

Porządkowanie zasobu archiwalnego rozpoczęto od zebrania możliwie wszystkich rozproszonych jednostek archiwalnych, przeszukując kancelarie i biblioteki wszystkich domów Zgromadzenia. Przyjęto także akta pozostałe na placówkach po prowadzonych szkołach, kursach i zakładach opiekuńczo-wychowawczych oraz akta Stowarzyszenia Kształcenia Zawodowego Młodych Dziewcząt „Nauka i Praca”. Skontaktowano się ze znajomymi, którzy w czasie II wojny światowej przechowywali część akt Zgromadzenia. Skompletowano personalia żyjących sióstr, spisano wstecznie w oparciu o ustne relacje i uzyskane dokumenty 185 kart personalnych³⁰. W wyniku tej pracy zebrał się pokaźny zbiór różnych archiwaliów, który po jego uporządkowaniu liczy obecnie 730 jednostek archiwalnych.

Zasób archiwalny w znacznej mierze zdekompletowany pozostawał w całkowitym nieładzie. Trudność w jego porządkowaniu wpływała ze sposobu prowadzenia kancelarii zarządu generalnego oraz perypetii losowych kancelarii i samego archiwum. Nie udało się także odnaleźć dziennika podawczego, jaki był prowadzony w kancelarii zarządu Zgromadzenia od 1926 do 1939 r.,

³⁰ Sprawozdanie sekretarki generalnej z 1976 r. AZ IBa11—16.

a w Stowarzyszeniu „Nauka i Praca” oraz w kancelariach poszczególnych szkół i zakładów od początku ich funkcjonowania.

Ponieważ odtworzenie dawnego układu akt, a nawet opracowanie ich nowego podziału, który by w pełni odzwierciedlał funkcjonowanie Zgromadzenia okazało się niemożliwe, dlatego w całej rozciągłości zastosowana została zasada wolnej proveniencji, pozwalająca porządkującej, zgodnie z zawartością treściową akt i w oparciu o strukturę i funkcjonowanie zarządu Zgromadzenia, a także Stowarzyszenia oraz szkół i zakładów wypracować właściwy podział na zespoły, grupy i podgrupy oraz punkty.

Po zapoznaniu się z treścią akt zostały wyodrębnione trzy zespoły i oznaczone cyframi rzymskimi:

- I Akta zarządu generalnego Zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus
- II Zespoły szczątkowe
- III Akta domu głównego.

Zespół pierwszy jest zespołem otwartym i objętościowo największym. Został on podzielony na dziesięć grup, które oznaczono dużymi literami alfabetu:

- A. Podstawy prawne Zgromadzenia i regulaminy życia zakonnego
- B. Władza zakonna
- C. Władza kościelna
- D. Urzędy świeckie
- E. Personalia
- F. Domy Zgromadzenia
- G. Sprawy majątkowe
- H. Spuścizny
- I. Materiały i opracowania historyczne
- J. Materiały muzealno-kartograficzne.

W tym grupa B, C i H ze względu na zróżnicowanie treściowe, a nie na ilość akt, została podzielona na podgrupy, oznaczone małymi literami alfabetu. Punkty i jednostki w obrębie grup i podgrup oznaczone są cyframi arabskimi.

Układ ten został ujednoczony z układem kancelarii, aby w przyszłości bez specjalnego trudu porządkowania można było przenosić jednostki z kancelarii do archiwum.

Zespół drugi jest zamknięty i stanowi w rzeczywistości resztki archiwaliów po Schronieniu Ubogich Szwaczek, Chrześcijańskim Związku Rękodzielniczek „Dźwignia”, Stowarzyszeniu „Nauka i Praca” oraz po szkołach i innych zakładach. Ponieważ jest ich znikoma ilość, nie tworzą dla nich odrębnych zespołów, ale zestawiono je razem jako grupę zespołów szczątkowych. Zespół ten

podzielono na 24 grupy, zasadniczo w porządku alfabetycznym, z tym jednak wyjątkiem, że akta Schronienia Ubogich Szwaczek, „Dźwignii” i Stowarzyszenia „Nauka i Praca” zostały umieszczone w pierwszych trzech grupach A, B, C w porządku chronologicznym. W tym grupa C posiada podział na podgrupy, a następnie na punkty i jednostki, a grupa D i O jest podzielona na punkty i jednostki. Pozostałe grupy ze względu na bardzo małą ilość akt dzielą się tylko na jednostki.

Zespół trzeci jest zespołem otwartym i najmłodszym, najstarsze jego akta pochodzą z 1944 r. Ze względu na ilość akt jest zespołem najuboższym, z tego powodu został podzielony tylko na cztery grupy:

- A. Zarząd domu zakonnego
- B. Urzędy świeckie
- C. Sprawy personalne
- D. Sprawy gospodarcze.

Daty graniczne i tytuły w większości jednostek, zawierające zarówno właściwe archiwalia, jak też rękopisy pochodzenia niekancelaryjnego, zostały nadane przez porządkującą. Większość akt została spaginowana w celu łatwiejszego korzystania z nich.

Nie wszystkie podane w opracowanym „Inwentarzu” jednostki mają jednakową wartość naukową. Szereg pozycji nie przedstawia pod tym względem większej wartości, jednakże z uwagi na brak innych źródeł, spowodowany dużymi ubytkami w zasobie, zostały zachowane i spisane. Przy bardzo krytycznym ich wykorzystaniu posłużą one do wypełnienia luk faktograficznych i pozwolą na możliwie pełne odtworzenie dziejów Zgromadzenia.

Wypracowany układ archiwum, jak się wydaje, jest układem rzeczowym i na tyle przejrzystym, że ułatwi on zarówno badaczowi naukowemu jak i pracownikowi administracyjnemu dotarcie do każdego aktu.

4. CHARAKTERYSTYKA ZASOBU ARCHIWALNEGO

Zasób archiwalny, znajdujący się w archiwum Zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus, jest stosunkowo młody. Pierwsze jego akta sięgają lat 90-tych ubiegłego stulecia. Stanowią go akta luźne i bardzo różnego formatu księgi, niejednokrotnie w postaci większych lub mniejszych zeszytów oraz rękopisy niekancelaryjnego pochodzenia. Są to przeważnie rękopisy, hektografy i maszynopisy, pisane zazwyczaj jednostronnie, a tylko niewielką ilość stanowią pozycje drukowane, do

których zaliczają się w pierwszym rzędzie Konstytucje. W charakterystyce zasobu archiwalnego pominięte będzie omówienie ich wartości treściowej.

Jak już wcześniej zaznaczono, akta z lat 1887—1920 stanowią zwykły zbiór czyli kolekcję, tworząc wprawdzie organiczną całość, powstałą w wyniku funkcjonowania Zgromadzenia, ale poza jego kancelarią. Zbiór z tego okresu składa się zaledwie z kilkunastu pozycji, do których należą ustawy Zgromadzenia, pochodzące z lat 1887—1894 i 1901—1905, księga główna, protokół kapituły z 1910 r., protokoły z zebrań zarządu generalnego datujące się od 1915 r., dokumentacja ślubów w formie aktów profesji, spisywanych osobiście przez każdą siostrę, a zachowanych dopiero od 1916 r. oraz pism, kazań i listów Założyciela, a także listów i notatek Współzałożycielki.

Księga główna zawiera wprawdzie spis członkiń, poczynszy od nazwiska Współzałożycielki, ale trudno ustalić czy była prowadzona od początku na bieżąco, czy też później spisano ją na podstawie jakiś wykazów osobowych, czy też z pamięci. Fakt ten znacznie obniża jej wartość źródłową.

Poczynszy od 1920 r. zasób archiwalny posiada z małymi wyjątkami wszystkie podstawowe grupy akt typowych dla działalności zarządu Zgromadzenia. Do ważniejszych pozycji należy zaliczyć pełny zestaw ustaw Zgromadzenia, akta kapituł generalnych, protokoły zebrań zarządu generalnego, listy okólne przełożonych generalnych, korespondencję z władzami kościelnymi i personalia.

W aktach kapituł generalnych znajdują się listy okólne przełożonych generalnych, dekrety nominacyjne przewodniczącego, protokoły z wyboru delegatek w poszczególnych domach, wykazy domów i placówek, spisy osób z podaniem ich przynależności administracyjnej, sprawozdania zarządu generalnego oraz protokoły kapitulne.

Odrębną i pokaźną grupę akt stanowią protokoły z zebrań zarządu generalnego, które z małymi wyjątkami odbywały się raz w miesiącu, a w razie doraźnych potrzeb częściej. Korzystanie z nich jest jednak utrudnione z tego względu, że w przedstawianiu problemu i decyzji nie podają nazwisk sióstr, a tylko imiona zakonne. W odniesieniu do placówek określają zazwyczaj wezwanie, pod którym dom był założony, nie uwzględniając miejscowości. Taki sposób spisywania protokółów wprowadzony był celowo i uwarunkowany zasadą ukrycia.

Korespondencja z władzami kościelnymi, zapoczątkowana w 1920 r., z wyjątkiem jednego dekretu i to w odpisie, ma charakter jednostkowy. Zachowały się prawie wyłącznie pisma wychodzące z kancelarii. W niewielkiej tylko ilości do roku 1952, znajdują się w archiwum pisma przychodzące jako odpowiedzi władzy kościelnej. Z zachowanych należy wymienić dekrety Stolicy Apostolskiej, potwierdzające Zgromadzenie i jego Konstytucje, dekrety erekcyjne domów i kaplic, nominacje spowiedników i kapelanów oraz kapłanów na egzamin kanoniczny przed ślubami, dyspensy od ślubów.

Personalalia są zwykle bogatym zbiorem w archiwach zakonnych, w przypadku Zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus zbiór ten jest bardzo ubogi i niekompletny. Nie posiada on prawie akt personalnych członkiń zmarłych. Jak wiadomo, akta te z chwilą wybuchu II wojny światowej zostały rozdane członkiniom do ich osobistego przechowania i po zakończeniu działań wojennych nie zwrócono tychże do archiwum. Ponadto w początkowym okresie rozwoju grupy zakonnej, ze względu na bezpieczeństwo osób, takich akt nie przechowywano. Dokumentacja ślubów poza samą formułą profesji, imieniem i nazwiskiem składającej a także nazwiskiem przełożonej generalnej i lokalnej, nie zawiera żadnych ciekawszych danych.

Na wzmiankę zasługuje jeszcze spis członkiń zmarłych, prowadzony od początku istnienia Zgromadzenia oraz księga postulantek, zapoczątkowana w 1930 roku.

W spisie treści zespołu zarządu Zgromadzenia uderza prawie zupełny brak akt dotyczących kontaktów z władzami świeckimi, dokumentacji działań prawnych i gospodarczych oraz akt związanych z działalnością społeczno-oświatową Zgromadzenia. Znikomą ilość stanowią również akta domów istniejących i zlikwidowanych, a te które obecnie znajdują się w archiwum pochodzą niemalże z ostatnich lat.

Akta Stowarzyszenia to fascykuly akt luźnych i księgi. Akta luźne to przede wszystkim korespondencja z różnymi władzami świeckimi oraz dokumentacja prawna nieruchomości i spraw gospodarczych. Są to wykazy podatkowe, ubezpieczeniowe, inwentarze, rachunki itp. W tychże aktach znaczną ilość stanowią różnego rodzaju księgi rachunkowe. Najbardziej okazałą pozycją są protokoły z zebrań zarządu i walnych zebrań członkiń Stowarzyszenia, wreszcie statut w kilku wydaniach, wykazy osobowe i sprawozdania z działalności.

W zespole zarządu Zgromadzenia znajduje się również duża ilość spuścizn, materiałów i opracowań historycznych, która z wyjątkiem kilku pozycji, nie przedstawia większej wartości źródłowej.

Podobnie kroniki poszczególnych domów, których jest także okazała liczba, z małymi wyjątkami nie mają większej wartości, co więcej nie odpowiadają one swej nazwie. Najczęściej nie były spisywane na bieżąco w miarę następujących po sobie wydarzeń, ale znacznie później.

Archiwalia drugiego zespołu, będące aktami poszczególnych szkół i zakładów wychowawczych oraz społeczno-charytatywnych, w treści i formie są typowe dla tego rodzaju instytucji i dlatego są powszechnie znane, a ze względu na ich niewielką ilość nie zasługują na bardziej szczegółową charakterystykę. Jedyne pewną wzmiankę należy uczynić o aktach Prywatnego Żeńskiego Gimnazjum i Liceum Stowarzyszenia Kształcenia Zawodowego Młodych Dziewcząt „Nauka i Praca” w Częstochowie. W grupie tych akt znajduje się dokumentacja tajnego

nauczania w postaci spisów uczniów i uczennic, wykazów personelu, tymczasowych świadectw dojrzałości, katalogów ocen i tym podobne.

Na zakończenie charakterystyki zasobu archiwalnego archiwum Zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus można krótko stwierdzić, że zachowane akta chociaż w znacznym stopniu niekompletne, stanowią jednak wystarczającą bazę źródłową do opracowania dziejów instytutu zakonnego w jego podstawowych liniach rozwoju.

ZAKOŃCZENIE

Podany przykład kształtowania zasobu archiwalnego w żeńskim zgromadzeniu zakonnym w pełni ukazuje potrzebę i konieczność nie tylko porządkowania posiadanego przez instytuty zakonne zasobu archiwalnego, ale takiego kierowania procesem narastania akt, aby w przyszłości mogły one stanowić bogatą i wartościową bazę źródłową do opracowania dziejów poszczególnych zgromadzeń zakonnych, ich wkładu w różnorodną działalność Kościoła. Nie wystarczające są jeszcze przepisy normatywne, zawarte w ustawach poszczególnych grup zakonnych. Są bowiem takie zgromadzenia zakonne, które w swoich konstytucjach czy dyrektorjach nie posiadają nawet wzmianki o archiwum czy obowiązku prowadzenia kancelarii, czego przykładem są ustawy Zgromadzenia Sióstr Służek NMP Niepokalanej³¹. Z dużym prawdopodobieństwem można również stwierdzić, że do wyjątków należą zalecenia czy postanowienia zarządów generalnych i prowincjalnych, odnośnie prowadzenia archiwum czy porządkowania zasobu archiwalnego, bądź organizowania archiwów w domach zakonnych.

W przyszłości należałoby zwrócić baczną uwagę na archiwalia, wytworzone przez poszczególne domy zakonne, które trzeba w sposób szczególny chronić przed zniszczeniem. Zawierają bowiem bezcenne dane o działalności domu zakonnego i jego kontaktach nie tylko z urzędami, ale różnego rodzaju osobami w konkretnym środowisku i one więcej powiedzą przyszłemu historykowi niż obszerne sprawozdania, kierowane do zarządu Zgromadzenia, bądź zarządu do Stolicy Apostolskiej.

Z tym wiąże się problem organizowania archiwów w większych domach zakonnych i oddziaływania archiwum głównego zgromadzenia na ich prowadzenie oraz sposób przechowywania zasobu archiwalnego.

³¹ Konstytucje i Ustawy Zgromadzenia Sióstr Służek Najśw. Maryi Panny Niepokalanej. Mariówka 1988.